

Bogusław Janiszewski

MERYTORYCZNE PRZESŁANKI ORZEKANIA KAR I INNYCH ŚRODKÓW WOBEC WIELOKROTNYCH RECYDYWISTÓW

I. WSTĘP

1. Celem tego opracowania¹ jest: a) próba ustalenia rzeczywistych przesłanek rozstrzygnięć sądowych o wymiarze kary i stosowaniu innych środków przez sąd skazujący w stosunku do wielokrotnych recydywistów; b) uzyskanie rozeznania co do aktualnej polityki karnej w odniesieniu do tej kategorii skazanych; c) dokonanie konfrontacji tejże polityki z ustawowymi założeniami w tym zakresie.

Chęć poczynienia tego rodzaju ustaleń podyktowana jest potrzebą uzyskania informacji o funkcjonowaniu w praktyce instytucji nadzwyczajnego wymiaru kary oraz specyficznych środków, jakie obowiązujący kodeks karny przewiduje w odniesieniu do wielokrotnych recydywistów. Badania nad rzeczywistym funkcjonowaniem tych instytucji wydają się niezbędne do oceny efektywności kar i innych środków karnych².

Podjęcie badań nad problematyką polityki karnej realizowanej wobec wielokrotnych recydywistów jest sprawą tym bardziej pilną, że aktualnie nasza wiedza o zjawisku przestępczości powrotnej pozwala na wysunięcie hipotez, że zarówno obecny stan prawny, jak i polityka karna oraz penitencjarna oparte są w wielu momentach na niewłaściwych założeniach, co nie pomaga w efektywnym zwalczaniu recydywy, lecz przeciwnie — stymulować może pojawienie się dalszych negatywnych konsekwencji. Różnym fragmentom tego zagadnienia poświęcono już u nas kilka prac naukowych, jednak wiele z hipotez wymaga jeszcze weryfikacji. Również dyskusja nad kształtem konkretnych zmian ustawowych na tym odcinku pozostaje nadal otwarta.

¹ Opracowanie zostało zrealizowane na podstawie badań prowadzonych w ramach tematu MR III. 18, koordynowanego przez Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.

² Por. uwagi metodologiczne T. Szymanowskiego w: *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976, s. 83—106, oraz tego autora: *Niektóre problemy metodologiczne badania efektywności środków karnych*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego”, 1974, nr 1, s. 41—67.

Główne hipotezy badawcze poddane tu weryfikacji są następujące:

1. Dyrektywy wymierzania kary zawarte w art. 60 § 2 k.k. mają decydujący wpływ na strukturę i wymiar kary wobec wielokrotnych recydywistów.

2. Pomiędzy ustawowymi przesłankami stosowania art. 61 k.k. a tymi, którymi kierują się sądy w praktyce, występuje poważna rozbieżność, wyrażająca się w tym, że sądy w największym stopniu uwzględniają okoliczności związane z ostatnim czynem, a nie czynniki prognostyczne dotyczące osoby sprawcy.

3. Wymiar kary pozbawienia wolności, wyższej od ustawowego minimum wynikającego z art. 60 § 2 k.k., jest zdeterminowany, wbrew intencji ustawodawcy, w znacznej części przez czynniki związane ze społecznym niebezpieczeństwem czynu, a tylko w niewielkim zakresie zaznacza się tu udział czynników związanych z osobą sprawcy.

4. Przesłanki orzekania w wyroku ośrodka przystosowania społecznego oraz określania okresu nadzoru ochronnego formalnie nie wykazują rozbieżności z ich ustawowymi założeniami. Aczkolwiek orzeczenia o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego związane są przede wszystkim ze zwiększonym stopniem demoralizacji sprawców, to jednak sądy dążą raczej do dalszego eliminowania tych sprawców uciążliwych dla porządku prawnego.

O orzekaniu w wyroku ośrodka przystosowania społecznego oraz o długości okresu, na jaki orzekany jest nadzór ochronny, decydują — jak zakładamy — przesłanki związane przede wszystkim z osobą sprawcy, a nie czynniki związane z czynem. W intencji ustawodawcy obie instytucje mają cel *par excellence* poprawczy, trzeba by zatem poszukiwać odpowiedzi na pytanie, czy kierowanie się przez sąd czynnikami związanymi z osobą sprawcy oznacza już zamierzoną przez ustawę realizację tego celu. Co do tych ostatnich kwestii pojawiły się w toku niniejszych badań różne wątpliwości metodologiczne, a wśród nich także problem oceny rzeczywistych przestanków orzekania wymienionych środków dodatkowych w sytuacji, gdy ich wykonywanie uzależnione jest jeszcze od dalszych czynników, a więc gdy sąd orzeka je w swoistego rodzaju zawieszeniu. O wykonywaniu umieszczenia sprawcy w ośrodku przystosowania społecznego decyduje ostatecznie najczęściej sąd penitencjarny.

Niniejsza praca opiera się na własnych badaniach empirycznych i w minimalnym zakresie na analizie ogólnopolskich materiałów statystycznych. Punktem wyjścia badań stały się przesłanki zawarte w aktualnie obowiązującej ustawie karnej. Przyjęto, że przesłanki określone w art. 61 k.k., związane wyłącznie z osobą sprawcy, stanowią „klucz” do zrozumienia *ratio legis* instytucji recydywy specjalnej w naszym ustawodawstwie karnym³. Jeżeli jednak sądy stosując ten przepis preferują przesłanki związane z ostatnim

³ Na ten temat m.in.: D. Pińska: *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Warszawa 1974, s. 64. 168—169 i in.; T. Kaczmarek: *Sędziowski wymiar kary względem recydywistów*. Studia Prawnicze, Księga pamiątkowa ku czci prof. dra Witolda Świdy, Warszawa 1969.

czynem, może to stanowić przejaw zajęcia przez nie innego stanowiska co do celu wymiaru kary wobec omawianej kategorii skazanych. Istnienie tego rodzaju rozbieżności między przesłankami stosowania art. 61 k.k. zawartymi w ustawie a tymi, którymi kierują się sądy, jest właśnie jedną z wyżej sformułowanych hipotez tej pracy.

2. Celem badań empirycznych, których wyniki są tu omawiane, jest próba ustalenia rzeczywistych przesłanek, jakimi kierował się sąd skazujący wielokrotnych recydywistów, stosując art. 61 k.k. oraz wymierzając karę pozbawienia wolności, orzekając o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego i o długości okresu nadzoru ochronnego.

Aby osiągnąć zamierzony cel, posłużono się badaniem akt sądowych⁴. Objęto nim wszystkie dostępne akta spraw karnych, w których zapadły wyroki skazujące wobec wielokrotnych recydywistów (z zastosowaniem art. 60 § 2 oraz art. 61 w zw. z art. 60 § 2 k.k.) w Sądzie Rejonowym dla m. Poznania w latach 1975—1981. Udało się dotrzeć do akt 230 spraw, co stanowi ponad 70% ogółu tego rodzaju spraw osądzonych w Poznaniu w tych latach. Każda sprawa dotyczyła jednego sprawcy. Pominięto 4 sprawy, w których stosowany był art. 60 § 3 k.k. w związku z art. 60 § 2 k.k. Większość z brakujących akt prawie 30% spraw znajdowała się aktualnie w innych sądach, w związku z toczącymi się postępowaniami karnymi lub cywilnymi, przy czym spraw, których one dotyczyły, nie łączyła jakaś wspólna cecha istotna w naszych badaniach. Uznano, że niedostępność akt miała charakter przypadkowy. A zatem wszystkie akta sądowe miały te same szanse „wejścia” do badań. W tej sytuacji można przyjąć, że wyłoniona próba spełnia warunki doboru losowego. Organizacyjne możliwości badawcze podyktowały wybór Sądu Rejonowego w Poznaniu. Lata 1975—1981 przyjęto jako wystarczające do wyłonienia próby nadającej się do badania poszukiwanych prawidłowości statystycznych.

Dobrana w ten sposób próba jest reprezentatywna dla badanego odcinka polityki karnej sądu poznańskiego. Pojawia się jednak pytanie o stosunek tej próby do populacji ogólnopolskiej, która w badanym okresie wahała się między 1400 a 1700 skazanych wielokrotnych recydywistów rocznie (por. tabl. 1). Po porównaniu rozkładów niektórych zmiennych w populacji krajowej oraz w badanej próbie okazało się, że rozkłady te wykazują duże zbieżności⁵.

⁴ Badaniami empirycznymi, których wyniki są tu w części prezentowane, objąłem także uzasadnienia wyroków skazujących, aby porównać rzeczywiste przesłanki wymiaru kary z ich oficjalną eksplikacją. Omówienie tego wycinka badań zostało zamieszczone w pracy pt. „Merytoryczne przesłanki wymiaru kary i orzekania innych środków w wyroku skazującym wobec wielokrotnych recydywistów” — maszynopis pozostający w dyspozycji Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW.

⁵ Przedstawiamy tu niektóre, zestawienia danych ze statystyki sądowej z danymi uzyskanymi z własnych badań (tabl. A—G).

A. Wiek w chwili ostatniego skazania

Wiek w latach	W całym kraju w 1981 r.	Dane z badań
21—24	2,2	2,6
25—34	41,0	36,1
35—44	32,9	37,4
45 i więcej	23,9	23,9
Ogółem	100,0	100,0

8. Poprzednia karalność

Liczba kar	W całym kraju w 1981 r.	Dane z badań
3	10,7	10,0
4—5	33,3	31,7
6—7	24,2	23,9
Pow. 7	31,8	33,0
Brak danych		1,4
Ogółem	100,0	100,0

C. Struktura przestępczości

Przestępstwo	W całym kraju		Dane z badań
	1977	1981	
Art. 199 k.k.	15,4	10,8	17,4
Art. 203 k.k.	36,7	39,1	34,3
Art. 205 k.k.	4,5	5,5	9,1
Art. 208 k.k.	31,7	36,4	30,4
Inne	11,7	8,2	8,8
Ogółem	100,0	100,0	100,0

D. Wymiar kary pozbawienia wolności wobec skazanych z zastosowaniem art. 60 § 2 k.k.

Kara pozbawienia wolności	W całym kraju		Dane z badań
	1977 r.	1981 r.	
2 lata	32,8	39,1	37,0
2—3 lata	44,0	44,4	43,0
3—5 lat	20,7	14,6	16,4
Pow. 5 lat	2,5	1,9	3,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0

E. Stosowanie art. 61 k.k. w związku z art. 60 § 2 k.k. w stosunku do ogółu wielokrotnych recydywistów skazanych za występki

	1975 r.	1976 r.	1977 r.	1978 r.	1979 r.	1980 r.	1981 r.	1982 r.	1983 r.	Dane z badań
W całym kraju	12,0	9,7	9,2	8,6	7,2	12,5	21,7	18,9	17,1	28,3
W woj. poznańskim	27,5	12,1	27,6	21,3	11,5	21,5	32,9	34,3	25,9	

F. Struktura kar orzekanych z zastosowaniem art. 61 w związku z art. 60 § 2 k.k.

Rodzaj kary	W całym kraju		Dane z badań
	1977 r.	1981 r.	
Kara pozbawienia wolności	62,5	64,1	50,3
Kara ograniczenia wolności	18,1	23,0	26,7
Grzywna samoistna	19,4	11,2	23,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0

G. Orzeczenia o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego w wyrokach skazujących w stosunku do ogółu skazanych wielokrotnych recydywistów

	1975 r.	1977 r.	1979 r.	1980 r.	1981 r.	1982 r.	1983 r.	Dane z badań
W całym kraju	34,6	34,0	31,7	27,5	18,8	12,0	13,8	12,6
W woj. poznańskim	19,6	19,0	29,9	15,4	5,5	2,7	6,2	

Tablica 1. Skazani recydywiści w Polsce

Lp.	Recydywiści	1975 r.	1976 r.	1977 r.	1978 r.	1979 r.	1980 r.	1981 r.	1982 r.	1983 r.
		W liczbach bezwzględnych								
1	Ogółem	16740	15480	14827	16629	14786	14097	12104	15683	16124
2	Art. 60 § 1 k.k.	13314	11695	11013	12604	11031	10143	8007	10457	11206
3	Art. 60 § 2 k.k.	1303	1290	1417	1558	1539	1492	1097	1627	1886
4	Art. 60 § 3 w zw. z § 1 k.k.	899	851	747	820	759	772	696	998	767
5	Art. 60 § 3 w zw. z § 2 k.k.	54	48	48	69	77	61	70	123	77
6	Art. 61 w zw. z art. 60 § 1 k.k.	993	1458	1458	1428	1261	1415	1930	2098	1798
7	Art. 61 w zw. z art. 60 § 2 k.k.	177	138	144	147	119	214	304	380	388
		w odsetkach								
1	Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2	Art. 60 § 1 k.k.	79,5	75,6	74,3	75,8	74,6	72,0	66,1	66,7	69,6
3	Art. 60 § 2 k.k.	7,8	8,3	9,6	9,4	10,4	10,6	9,1	10,4	11,4
4	Art. 60 § 3 w zw. z § 1 k.k.	5,4	5,5	5,0	4,9	5,1	5,5	5,8	6,4	4,8
5	Art. 60 § 3 w zw. z § 2 k.k.	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,4	0,6	0,8	0,6
6	Art. 61 w zw. z art. 60 § 1 k.k.	5,9	9,4	9,8	8,6	8,5	10,0	15,9	13,4	11,2
7	Art. 61 w zw. z art. 60 § 2 k.k.	1,1	0,9	0,1	0,9	0,8	1,5	2,5	2,4	2,4
	Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Art. 60 § 2 k.k.	88,0	90,3	90,8	91,4	92,8	87,5	78,3	81,1	82,6
	Art. 61 k.k. w zw. z art. 60 § 2 k.k.	12,0	9,7	9,2	8,6	7,2	12,5	21,7	18,9	17,1

Dotyczyło to danych związanych z osobą sprawcy, szczególnie takich, jak wiek w chwili ostatniego skazania, poprzednia karalność, struktura przestępczości i wymiar kary pozbawienia wolności. Jednocześnie odnotowano różnice w rozkładzie odpowiednich zmiennych w obu zbiorowościach. Wiązały się one z zakresem stosowania art. 61 k.k., strukturą kar orzekanych w przypadku zastosowania tego przepisu, a także z odsetkiem orzeczeń o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego. Okazało się też, że we wszystkich tych trzech sytuacjach sąd poznański realizował politykę, którą określić by można jako bardziej liberalną w stosunku do przeciętnie występującej w całym kraju. Porównanie obu zbiorowości nie może oczywiście pretendować do wykazania, że próba badawcza jest reprezentatywna dla całego kraju.

W kwestionariuszu do badań aktowych zamieszczono 41 pytań dotyczących problemów związanych z osobą sprawcy, jego uprzednią przestępczością i karalnością, z ostatnim przestępstwem oraz z treścią ostatniego wyroku skazującego. Poza tym ostatnim problemem badano okoliczności, co do których sądy posiadają zwykle informacje lub też powinny nimi dysponować podczas wyrokowania. Badano kolejno wpływ wyodrębnionych okoliczności na stosowanie art. 61 k.k., na wymiar kary pozbawienia wolności oraz na orzeczenie o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego i o okresie, na jaki stosowano nadzór ochronny. Wybrane okoliczności poddano badaniu statystycznemu⁶. Podczas tej analizy posługiwano się dwoma rodzajami testów. Głównie stosowany był test X^2 braku zbieżności między cechami jakościowymi. Za jego pomocą weryfikowano hipotezę, że nie ma zależności między dwoma cechami, np. między dotychczasowym głównym źródłem utrzymania a wysokością kary pozbawienia wolności orzeczonej za ostatnie przestępstwo⁷. Ponadto używano testów do weryfikacji hipotezy, że dane cechy nie mają wpływu na stosowanie art. 61 k.k. Mówiąc inaczej, weryfikowano hipotezę, że dwie grupy skazanych (wobec których orzeczono karę na podstawie art. 60 § 2 oraz do których stosowano art. 61 k.k.) mają taki sam rozkład konkretnej cechy. Służył do tego przede wszystkim test X^2 zgodności Pearsona. W przypadku weryfikowania hipotezy, że dwie populacje mają ten sam rozkład, istnieją dwa testy, które minimalizują tzw. błąd polegający na przyjmowaniu

⁶ Obliczenia statystyczne wykonał mgr inż. Witold Owoc, a konsultacji kryminologicznej w tej mierze udzielił doc. dr hab. Mirosław Owoc. Obu Panom pragnę wyrazić w tym miejscu serdeczne podziękowanie.

⁷ Test ten stosowano w sposób zasadniczo nie odbiegający od Sposobu przyjętego w pracach kryminologicznych (por. W. Świda [red.]: *Kryminologia*, Warszawa 1977 oraz S. Nowak [red.]: *Metody badań socjologicznych*, Warszawa 1965). Jednym *novum* było nieużywanie tzw. poprawki Yatesa ze względu na wyniki ostatnich prac z zakresu statystyki matematycznej, ukazujących dyskusyjność podstaw stosowania tej poprawki. Por. C. Domański: *Statystyczne testy nieparametryczne*, Warszawa 1979, s. 160—161; C. Domański, A. Tomaszewicz: *O poprawce Yatesa dla małych prób*, „Przegląd Statystyczny”, 1977, t. 24, s. 455—460.

hipotezy za słuszną wtedy, gdy jest ona fałszywa. W tej pracy przyjęto założenie, że błąd polegający na odrzuceniu hipotezy, gdy jest ona prawdziwa (błąd I rodzaju), jest stały i wynosi 5%. Wspomniane wyżej dwa testy minimalizujące błąd II rodzaju można niestety stosować tylko wtedy, gdy cecha jest dwuwartościowa (np. płeć) albo cecha daje się przeliczyć liczbowo (np. wiek). W pierwszym przypadku używano testu porównania dwóch wskaźników struktury, a w drugim testu zgodności Smirnowa⁸. We wszystkich czterech używanych testach przyjęto jeden poziom istotności 0,05.

Należy jeszcze dodać, że matematycznie poprawnym sformułowaniem dla określenia wyniku testu jest stwierdzenie: „nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy, że brak jest korelacji (związku) pomiędzy badanymi cechami”. Drugą możliwością określenia wyniku końcowego jest sformułowanie: „hipotezę, że brak jest korelacji pomiędzy badanymi cechami, należy odrzucić”⁹.

II. POLITYKA KARNA WOBEC WIELOKROTNYCH RECYDYWISTÓW W ŚWIETLE STATYSTYKI SĄDOWEJ

Przedstawione niżej najważniejsze dane ze statystyki sądowej prowadzonej przez Ministerstwo Sprawiedliwości obrazują politykę karną stosowaną wobec wielokrotnych recydywistów w latach 1975—1983. Przytoczone są one jako tło i konieczne uzupełnienie analizy wyników własnych badań empirycznych. Przyjęty odcinek czasu rozpoczyna ten sam rok co w badaniach empirycznych, jest to zarazem rok, w którym polityka karna, po pięciu latach obowiązywania kodeksu karnego, była już niewątpliwie ustabilizowana.

Dane zawarte w tablicy 1 stanowią liczbową ilustrację zakresu omawianego zjawiska w skali ogólnopolskiej. Dla jego interpretacji niezbędna jest orientacja w strukturze przestępczości wielokrotnych recydywistów. Informację taką zamieszczono w 1 części tablicy 2. Ostatnia część tablicy 1 jest wprowadzeniem do oceny polityki stosowania art. 61 k.k. Najwyższy odsetek stosowania go przypada na lata 1980—1983 z kulminacją wynoszącą 21,7%. Odpowiedni odsetek stosowania art. 61 w zw. z art. 60 § 1 w stosunku

⁸ Wykorzystano tu: D. Borowski: *Probabilistyka w zastosowaniach technicznych*, Warszawa 1980; C. Domański: *Statystyczne testy nieparametryczne...*; W. Oktaba: *Elementy statystyki matematycznej i metodyka doświadczalności*, Warszawa 1966.

⁹ Wystąpienie takiego zdarzenia nie znaczy, że związek między cechami istnieje, ponieważ: 1) z samej konstrukcji testu stwierdzenie powyższe jest fałszywe z prawdopodobieństwem 0,05, 2) do oceny zależności posługujemy się empiryczną oceną współczynnika korelacji oznaczoną przez „r”, które to „r” może się zmieniać od 0 (brak korelacji) do 1 (pełna korelacja-zależność).

Przed przystąpieniem do przedstawienia statystycznej analizy wyników badań należy zaznaczyć, że nie mogą one pretendować do stwierdzenia występowania związków przyczynowo-skutkowych, których istnienie hipotetycznie zakładamy.

do wszystkich skazanych za występki na podstawie art. 60 § 1 wynosił w tych latach kolejno: 12,2, 19,4, 16,7, 13,8.

Materiał zamieszczony w 2 części tablicy 2 służy poszukiwaniu na danych ogólnopolskich związków między rodzajem przestępstwa a stosowaniem art. 61 k.k. Skupiono się na przestępstwach przeciwko mieniu, stanowiących rokrocznie ponad 95% przestępstw wielokrotnych recydywistów. Konieczne stało się tu wydzielenie przypadków tzw. małej wagi (§ 2 art. 199 i § 2 art. 203 k.k.) ze względu na to, że pojęcie to nie jest wiązane wyłącznie ze

Tablica 2. Struktura przestępstw wielokrotnych recydywistów i stosowanie art. 61 k.k. w niektórych typach przestępstw

Przestępstwa	1979 r.		1981 r.		1983 r.	
	art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	art. 60 § 2 i	art. 61 i 60 § 2	art. 60 § 2 i	art. 61 i 60 § 2
Ogółem	1539	119	1097	303	1886	388
Przeciwko życiu i zdr.	24	-	8	1	14	1
Przeciwko rodzinie	18	-	8	-	5	2
Przeciwko mieniu	1462	113	1064	297	1846	379
w tym:						
Art. 199 § 1 i 2 k.k.	202	34	91	60	146	59
208 k.k. m. społ.	202	10	167	34	255	38
203 § 1 i 2 k.k.	572	47	438	109	704	144
205 § 1 i 2 k.k.	79	4	66	11	114	21
208 k.k. m. ind.	388	14	249	60	540	82
			w odsetkach			
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Przeciwko życiu i zdr.	1,6	-	0,7	0,3	0,7	0,3
Przeciwko rodzinie	1,2	-	0,7	-	0,3	0,5
Przeciwko mieniu	95,1	95,0	96,9	97,7	97,9	97,7
w tym:						
Art. 199 § 1 i 2 k.k.	13,1	28,6	8,3	19,7	7,4	15,2
208 k.k. m. społ.	13,1	8,4	15,2	11,2	13,5	9,8
203 § 1 i 2 k.k.	37,2	39,4	39,9	35,8	37,3	37,1
205 § 1 i 2 k.k.	5,1	3,4	6,0	3,6	6,1	5,4
208 k.k. m. ind.	25,2	11,8	22,7	19,7	28,6	21,1
			w odsetkach			
Ogółem	92,8	7,2	78,3	21,7	82,9	17,1
Art. 199 § 1 k.k.	97,5	2,5	78,7	21,3	83,4	16,6
§ 2 k.k.	23,7	76,3	13,9	86,1	28,9	71,1
Art. 208 k.k. m. społ.	95,3	4,7	83,1	16,9	87,0	13,0
Art. 203 § 1 k.k.	96,7	3,3	87,4	12,6	89,4	10,6
§ 2 k.k.	17,6	82,4	11,3	88,7	21,2	78,8
Art. 205 § 1 k.k.	97,5	2,5	91,6	8,4	88,9	11,1
Art. 208 k.k. m. ind.	96,5	3,5	80,5	19,5	86,8	13,2

społecznym niebezpieczeństwem czynu, lecz także z okolicznościami charakteryzującymi osobę sprawcy. Poza tym sądy, aby uzasadnić zastosowanie art. 61 k.k., niekiedy kwalifikują przedtem przestępstwo jako przestępstwo „małej wagi”. Stąd też dla naszych poszukiwań miarodajne są dane o przestępstwach kwalifikowanych z § 1 wymienionych artykułów (2 część tabl. 2).

Koncentrując uwagę na przestępstwach o równej sankcji (art. 199, 203, 205) widzimy, że art. 61 k.k. stosowano najczęściej w grupie przestępstw z art. 199, potem 203, a dopiero w końcu 205 k.k. Dotyczy to także wcześniejszych lat, z których dane nie są zamieszczone w tablicy 2 (1979 r. jest nietypowy z uwagi na małe liczebności). Dane o wymiarze kary poz-

Tablica 3. Wymiar kary pozbawienia wolności wobec skazanych z zastosowaniem art. 60 § 2 k.k. za niektóre przestępstwa przeciwko mieniu

Przestępstwa	W liczbach ogółem	W odsetkach					
		ogółem	do 2 lat	2—3 lata	3 lata	3—5 lat	pow. 5 lat
Ogółem 1979 r.	1536	100,0	29,9	11,9	33,1	22,8	2,3
Art. 199 § 1 k.k.	193	100,0	58,1	16,1	17,1	7,2	1,5
203 § 1 k.k. .	566	100,0	44,5	19,1	24,4	11,5	0,5
205 § 1 k.k.	79	100,0	27,8	17,7	31,6	20,3	2,6
208 m. ind.	336	100,0	—	—	53,0	44,1	2,9
208 m. społ. 1981 r.	202	100,0	—	—	46,6	45,0	8,4
Ogółem	1097	100,0	38,4	10,6	33,1	16,0	1,9
Art. 199 § 1 k.k.	85	100,0	76,4	10,6	5,9	5,9	1,2
203 § 1 k.k.	432	100,0	60,9	18,5	15,3	5,3	—
205 § 1 k.k.	66	100,0	42,4	25,7	18,2	13,6	—
208 m. ind.	249	100,0	—	—	64,3	32,9	2,8
208 m. społ. 1983 r.	166	100,0	—	—	65,6	27,8	6,6
Ogółem	1886	100,0	34,9	10,3	33,9	18,7	2,2
Art. 199 § 1 k.k.	136	100,0	67,6	16,2	11,1	5,1	—
203 § 1 k.k.	687	100,0	61,3	19,6	15,7	3,4	—
205 § 1 k.k.	112	100,0	44,6	15,2	22,3	15,2	2,7
208 m. ind.	540	100,0	—	—	63,0	32,6	4,4
208 m. społ.	255	100,0	—	—	49,4	46,3	4,3

bawienia wolności z zastosowaniem dyrektyw art. 60 § 2 k.k. (por. tabl. 3) potwierdzają nastawienie sądu do stosunkowo łagodniejszego traktowania sprawców przestępstw z art. 199 § 1, a surowszego kolejno tych, których czyny kwalifikowano z art. 203 § 1 i 205 § 1 k.k. Wnioskowanie to oparto na wysokości odsetka minimalnych kar — 2 lat pozbawienia wolności

orzeczonych za przestępstwa tych kategorii. Rozpiętość ta między art. 199 § 1 a 205 § 1 wynosiła w 1981 r. aż 34%. Odsetek minimalnych kar za przestępstwa z art. 208 k.k. (3 lata pozbawienia wolności) nie wykazywał tu jakichś interesujących tendencji. Trudno też mówić o innym podejściu, gdy przedmiotem czynu jest mienie indywidualne i mienie społeczne w obrębie tego typu przestępstwa, gdyż nie znamy wartości tegoż mienia.

Tablica 4. Wymiar kary zasadniczej z zastosowaniem art. 61 w zw. z art. 60 § 2 k.k.

Skazania	1975 r.	1977 r.	1979 r.	1981 r.	1983 r.
	w liczbach bezwzględnych				
Ogółem	177	144	119	304	388
Kara pozbaw, wolności bez zawieszenia	134	90	47	195	269
Kara ogran. wolności	30	26	42	70	70
Grzywna samoistna	8	28	28	34	49
	w odsetkach				
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kara pozbaw, wolności bez zawieszenia	75,7	62,5	39,5	64,1	69,3
Kara ogran. wolności	16,9	18,1	35,3	23,0	18,1
Grzywna samoistna	4,5	19,4	23,5	11,2	12,6
	w stosunku do ogółu wielokrotnych recydywistów skazanych za występki w odsetkach				
	1975 r.	1977 r.	1979 r.	1981 r.	1983 r.
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kara pozbaw, wolności bez zawieszenia	97,1	96,5	95,6	92,2	94,6
Kara ogran. wolności	2,1	1,7	2,5	5,0	3,1
Grzywna samoistna	0,5	1,8	1,7	2,4	2,2

Informacje o polityce stosowania art. 61 k.k. zamyka tablica 4. Na podstawie zamieszczonych tam danych można się zorientować, że wtędy, gdy wzrastał odsetek stosowania art. 61 k.k., wzrastał też udział kar pozbawienia wolności orzeczonych w ramach tego artykułu, i to do tego orzeczonych na okres powyżej 1 roku. Dane z tablicy 4 informują zarazem, jak, znikomy jest udział kar bez pozbawienia wolności w polityce karnej

realizowanej wobec wielokrotnych recydywistów. W tych samych latach, w których stosowano nieco szerzej art. 61 k.k., orzekano zarazem względnie mniej kar bez pozbawienia wolności (lata 1981—1983).

Wyniki tej bardzo krótkiej analizy statystycznej wskazują na to, że możemy chyba mówić o mniejszym czy większym poziomie „represyjności” polityki karnej wobec wielokrotnych recydywistów przynajmniej w zależności od rodzaju przestępstwa. Tymczasem założenia ustawowe preferują tu cele indywidualno-prewencyjne, szczególnie cel poprawy. Oczywiście wnioskowanie to znajduje się w sferze pewnego prawdopodobieństwa i wskazuje jedynie na kierunek dalszych poszukiwań w badaniach empirycznych, które mogą pozwolić dopiero na jego weryfikację.

Tablica 5. Wymiar kary pozbawienia wolności z zastosowaniem art. 61 w związku z art. 60 § 2 k.k.

Kara pozbawienia wolności	1975 r.	1977 r.	1979 r.	1981 r.	1983 r.
	w liczbach bezwzględnych				
Do 1 roku	84	52	22	83	127
1—2 lata	47	35	24	112	135
2—3 lata	2	3	1	—	7
Powyżej 3 lat	1	—	—	—	—
Ogółem	134	90	47	195	269
	w odsetkach				
Do 1 roku	62,7	57,8	46,8	42,6	47,2
1—2 lata	35,1	38,9	51,1	57,4	50,2 I
2—3 lata	1,5	3,3	2,1	—	2,6
Powyżej 3 lat	0,7	—	—	—	—
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Odsetek orzeczeń o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego ma dla analizowanego odcinka polityki karnej znaczenie diagnostyczne. Z wyliczeń dokonanych w tablicy 6 widać stały spadek tego odsetka do 1982 r. Jest to zjawisko symptomatyczne na tle „falujących” tendencji w zakresie stosowania art. 61 k.k. i wymiaru kary pozbawienia wolności.

Przystępując do oceny wymiaru kary i środków dodatkowych stosowanych wobec wielokrotnych recydywistów, należy zdać sobie sprawę z wniosków, jakie wypływają z zestawienia tej kategorii skazanych z całą populacją skazanych. Zostały one sformułowane przed paru laty przez J. Jasińskiego w następujący sposób: „recydywa, [...] także i inne postacie powrotu do przestępstwa mają ogromne konsekwencje dla wymiaru kary: np. na bez-

Tablica 6. Orzeczenia o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego wydane na podstawie art. 62 k.k.

OPS	1975 r.	1977 r.	1979 r.	1980 r.	1981 r.	1982 r.	1983 r.
	w liczbach bezwzględnych						
Ogółem	532	547	550	486	277	255	324
Art. 60 § 2 k.k.	509	524	520	457	247	239	303
Art. 60 § 2 i 3	23	23	26	15	20	13	17
Art. 61 i 60 § 2	—	—	4	14	8	2	2
	w stosunku do ogółu skazanych wielokrotnych recydywistów w odsetkach						
Ogółem	34,6	34,0	31,7	27,5	18,8	12,0	13,8
Art. 60 § 2 k.k.	39,1	37,0	33,8	30,6	22,5	14,7	16,1

względne pozbawienie wolności skazano 93—98% ogółu recydywistów, 41—53% poprzednio karanych nie będących recydywistami oraz 20—23% poprzednio nie karanych. Można więc wyrazić przypuszczenie, że gdyby przepisy o następstwach skazania w warunkach recydywy ujęte były w kodeksie karnym w sposób mniej stanowczy, liczba skazań na bezwzględne pozbawienie wolności mogłaby być znacznie niższa, albo inaczej mówiąc i ujmując szerzej zagadnienie trzeba stwierdzić, że fakt recydywy w ogromnej mierze przesądza rodzaj kary, którą otrzyma skazany i to tak dalece, że stopień społecznego niebezpieczeństwa (a zwłaszcza społecznej szkodliwości) jego czynu zdają się być przesunięty w determinowaniu kary na dalsze, może nawet dalekie miejsce”¹⁰.

III. PRZESŁANKI STOSOWANIA ART. 61 K.K.

1. Przypomnijmy, że w art. 61 k.k. wymienione są następujące przesłanki jego stosowania: 1) pobudki działania sprawcy, 2) jego właściwości, 3) warunki osobiste, 4) sposób życia przed popełnieniem przestępstwa, 5) zachowanie się po popełnieniu przestępstwa.

Zgodnie z treścią tego przepisu może on być stosowany „w szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy nawet najniższa kara wymierzona na podstawie art. 60 § 1 lub 2 byłaby niewspółmiernie surowa” ze względu na podane okoliczności. Wtedy „sąd może odstąpić od stosowania przy wymiarze kary zasad określonych w art. 60 § 1 lub 2: w wypadkach tych sąd uwzględni popełnienie przestępstwa w warunkach określonych w art. 60 § 1 lub 2 jako okoliczność wpływającą na zaostrzenie kary”.

¹⁰ J. Jasiński: *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970—1980)*, „Archiwum Kryminologii”, t. VII—IX, 1982, s. 103—104.

Wymienione w cytowanych przepisach okoliczności wiążą się tylko z osobą sprawcy. Żadna z nich nie łączy się z ostatnim przestępstwem. Również pobudki, o których mowa w tym przepisie, nie są pobudkami przestępstwa, ale pobudkami działania sprawcy popełniającego przestępstwo¹¹. Wszystkie te elementy osobowe nie mają tu znaczenia prognostycznego, lecz mogą być mierzone za pomocą tzw. społecznego (sędziowskiego) poczucia sprawiedliwości, które jest uznawane jako kryterium stopnia „surowości” kary, wiążą się zatem nie z poprawczym celem kary, lecz z jej celem sprawiedliwościowym. Tymczasem przywykliśmy do kojarzenia celu odpłaty (sprawiedliwościowego) w karze z elementami związanymi z czynem. Trzeba mieć to na uwadze, gdy bada się motywy sędziowskiego wymierzania kary przy stosowaniu art. 61 k.k. Aby nie rozbudowywać nadmiernie tych uwag, przytoczyć można tezę z orzeczenia Sądu Najwyższego reprezentatywną dla jego stanowiska w tej kwestii; da się ją odnieść do wszystkich okoliczności związanych z czynem: „Bardzo mała wartość skradzionego mienia może stanowić podstawową przesłankę do uznania, iż przypisany czyn zawiera tylko znikomy stopień społecznego niebezpieczeństwa, a tym samym nie stanowi przestępstwa, nie może natomiast bardzo mała wartość tego mienia stanowić decydującej przesłanki do zastosowania art. 61 k.k., gdyż przepis ten taksatywnie wymienia okoliczności związane wyłącznie z osobą recydywisty z pominięciem okoliczności przedmiotowych i może mieć zastosowanie tylko wtedy, gdy zajdzie co najmniej jedna z tych taksatywnie wymienionych okoliczności subiektywnych”¹².

2. .Badaniami objęto te okoliczności związane z osobą sprawcy, które z jednej strony są ustawowymi przesłankami stosowania art. 61 k.k., a z drugiej strony znane były sądowi w chwili orzekania o karze.

Analizowano kolejno związek następujących okoliczności ze stosowaniem art. 61 k.k.:

a. Warunki osobiste sprawcy: wykształcenie, zawód, stan cywilny, liczba

¹¹ Por. na ten temat: K. Daszkiewicz: *Przestępstwa popełnione z tych samych pobudek i przestępstwo tego samego rodzaju*, „Nowe Prawo”, 1967, nr 7—8, s. 1020—1030; też: *Przestępstwo z premedytacją*, Warszawa 1968, s. 5 oraz A. Tobis: *Pobudki przestępnego działania recydywisty*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1965 nr 2.

¹² Wyrok z dnia 27 czerwca 1972 r. (V KRN 240/72), „Biuletyn SN”, 1972, nr 11, poz. 129, s. 3; por. *Wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie prawidłowego stosowania przepisów dotyczących przestępstw popełnionych w warunkach recydywy, z dnia 22 grudnia 1978 (VIKZP23177)*, OSN KW 1979, nr 1—2, poz. 1. Por. także I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter: *Kodeks karny z komentarzem*. Warszawa 1973, s. 274; czytamy tam „Zastosowanie art. 61 jest dopuszczalne tylko wtedy, kiedy nawet najniższa kara wymierzona na podstawie art. 60 § 1 lub 2 byłaby niewspółmiernie surowa, lecz nie ze względu na okoliczności czynu, jak np. nieznaczność szkody, lecz jedynie ze względu na okoliczności odnoszące się do osobowości sprawcy”. Chodzi zapewne nie o osobowość, lecz osobę skazanego.

dzieci na utrzymaniu, obowiązek alimentacyjny sprawcy, główne źródło utrzymania przed skazaniem,

b. Właściwości sprawcy¹³: niedorozwój umysłowy, choroby psychiczne lub zaburzenia nerwowe, kalectwo i upośledzenie fizyczne, stosunek do alkoholu.

c. Dane obrazujące dotychczasową karalność: liczba dotychczasowych skazań (bez ostatniego), charakter dotychczasowej karalności, łączny okres dotychczasowego pobytu w zakładzie karnym, dotychczasowy pobyt w ośrodku przystosowania społecznego, dotychczasowe stosowanie nadzoru ochronnego, karalność w okresie nieletności, wiek w chwili pierwszego skazania.

d. Dane o dotychczasowym sposobie życia.

Ze wszystkich ustawowych przesłanek stosowania art. 61 k.k. jedynie pobudki działania sprawcy nie zostały poddane bliższej analizie, a to ze względu na prawie zupełny brak ich udokumentowania w aktach spraw karnych. Dotyczyło to w szczególności ustalania przez sąd pobudek działania.

Spośród wszystkich badanych tu cech jedynie trzy wykazały związek ze stosowaniem art. 61 k.k. na przyjmowanym poziomie istotności. Są to: stan cywilny, liczba dzieci na utrzymaniu oraz dotychczasowy pobyt w ośrodku przystosowania społecznego. Do wyników w tych trzech przypadkach należy jednak odnieść się dość krytycznie. Otóż rozkład procentowy stanu cywilnego uwidacznia, że najbardziej preferowaną grupą byłiby kawalerowie, którzy zresztą stanowią tu najliczniejszy odsetek (por. tabl. 7). Trudno jest racjonalnie wyjaśnić ten stan rzeczy. Wprowadzenie trzeciego czynnika — wieku sprawcy w chwili skazania — nie pozwala także na wyjaśnienie tego, skoro jedynie 2,6% badanych znajdowało się w wieku do 24 lat, tymczasem kawalerowie i panny stanowili 43% ogółu.

Równie trudno jest wyjaśnić racjonalnie kierowanie się tu przez sąd liczbą dzieci na utrzymaniu, gdy się zważy, że art. 61 k.k. znajdował stosunkowo najczęściej zastosowanie wobec osób bezdzietnych (por. tabl. 8).

Prawdopodobne jest, że przy stosowaniu art. 61 k.k. sąd kierował się orzekaniem już w przeszłości wobec skazanego ośrodka przystosowania społecznego, co świadczyć może o szczególnej niepoprawności tych sprawców. Zastosowanie wobec nich tego przepisu (art. 61 k.k.) jest wyraźnie mniejsze (por. tabl. 9). Należy jednak pamiętać i o tym, że osoby te niewątpliwie cechują nasilone przejawy demoralizacji, i że okoliczności te także mogły zdeterminować niechętny stosunek sędziów do szerszego stosowania art. 61 w ich przypadkach.

¹³ Z wymienionych właściwości sprawcy poddano statystycznej analizie jedynie stosunek badanych do alkoholu; nie można tego było zrobić w odniesieniu do pozostałych trzech cech ze względu na wysoki odsetek braku danych.

Tablica 7. Stan cywilny a stosowanie art. 61 k.k.

Lp.	Badani	W liczbach bezwzględnych			W odsetkach			W odsetkach		
		art. 60 § 2 k.k.	art. 61 1 60 § 2 k.k.	ogółem	art. 60 § 2 k.k.	art. 61 i 60 § 2 k.k.	ogółem	art. 60 § 2 k.k.	art. 61 i 60 § 2 k.k.	ogółem
1	Kawaler, panna	65	34	99	39,4	52,3	43,0	65,7	34,3	100,0
2	Żonaty, zamężna	49	14	63	29,7	21,5	27,4	77,7	22,3	100,0
3	Rozwiedziony(a)	47	12	59	28,5	18,5	25,7	79,7	20,3	100,0
4	Wdowiec(a)	4	4	8	2,4	6,2	3,5	50,0	50,0	100,0
5	Brak danych	—	1	1	0,0	1,5	0,4	—	—	—
	Ogółem	165	65	230	100,0	100,0	100,0	71,7	28,3	100,0

Test Smirnowa $5 = 3$, $x^2 = 10,3$, $x^2_{0,05} = 7,82$. Rozkłady cech w obu grupach są różne.

Tablica 8. Liczba dzieci na utrzymaniu a stosowanie art. 61 k.k.

Lp.	Liczba dzieci	W liczbach bezwzględnych			W odsetkach			W odsetkach		
		art. 60 § 2 k.k.	art. 61 i 60 § 2 k.k.	ogółem	art. 60 § 2 k.k.	art. 61 i 60 § 2 k.k.	ogółem	art. 60 § 2 k.k.	art. 61 i 60 § 2 k.k.	ogółem
1	0	98	48	146	59,4	73,8	63,5	67,2	32,8	100,0
2	1	39	5	44	23,6	7,7	19,1	88,6	11,4	100,0
3	2	18	6	24	10,9	9,2	10,4	75,0	25,0	100,0
4	3	6	1	7	3,6	1,5	3,0	85,7	14,3	100,0
5	4 i więcej	3	3	6	1,9	4,7	2,7	50,0	50,0	100,0
6	Brak danych	1	2	3	0,6	3,1	1,3	33,3	66,7	100,0
	Ogółem	165	65	230	100,0	100,0	100,0	71,7	28,3	100,0

Test Smirnowa $\chi^2 = 12,96$, $\chi^2_{0,05} = 9,49$, $s = 4$. Rozkłady cech w obu grupach są różne.

Tablica 9. Dotychczasowy pobyt w ośrodku przystosowania społecznego a stosowanie art. 61 k.k.

Lp.		W liczbach bezwzględnych			W odsetkach					
		art. 60 § 2	art. 60 i 60 § 2	ogółem	art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	ogółem	art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	ogółem
1	Stosowano	24	3	27	14,5	4,6	11,7	88,9	11,1	100,0
2	Nie stosowano	140	57	197	84,9	87,7	85,7	71,1	28,9	100,0
3	Brak danych	1	5	6	0,6	17,7	2,6			
	Ogółem	165	65	230	100,0	100,0	100,0	71,7	28,3	100,0

$\mu = 1,961$, $\mu = 1,96$. Rozkłady cech w obu grupach są różne.

Interesujące jest także to, że w toku badań odnaleziono także inne charakterystyczne różnice w rozkładzie zmiennych między obu grupami podzielonymi według kryterium stosowania art. 61 k.k. (grupa „a” — wymierzano karę na podstawie art. 60 § 2 k.k., grupa „b” — stosowano art. 61 k.k.). Różnice te, dotyczące oczywiście cech związanych z osobą sprawcy, nie znalazły się jednak w granicach przyjętego poziomu istotności. Warto jednak o nich wspomnieć. Wśród nich można wymienić przede wszystkim zatrudnienie badanych przed ostatnim skazaniem, dotychczasową liczbę skazań, okres dotychczasowego pobytu w zakładzie karnym. Jeżeli dodamy tu jeszcze omówione już wyżej wyniki co do uprzedniego pobytu w ośrodku przystosowania społecznego i przyjrzymy się rozkładowi wszystkich tych cech w grupie „a” i w grupie „b”, to okaże się, że grupa „b” przedstawia się pod tym względem wyraźnie korzystniej¹⁴.

3. W poszukiwaniu przesłanek stosowania art. 61 k.k., związanych z przestępstwem zbadano związek między: 1) rodzajem ostatniego przestępstwa, 2) stopniem społecznego niebezpieczeństwa czynu oraz 3) stanem trzeźwości sprawcy a zastosowaniem tegoż przepisu¹⁵.

¹⁴ Wśród osób pozostających bez zatrudnienia stosunek skazanych z grupy „a” do skazanych z grupy „b” wynosił 80,9:19,1, natomiast wśród osób posiadających stałe źródło dochodu wynosił on odpowiednio 63,5:36,5. Z drugiej strony w grupie „a” stosunek nie zatrudnionych na stałe do posiadających stałe źródło dochodu wyrażał się jak 58,5:41,5, odpowiedni zaś stosunek w grupie „b” wynosił 36,7:63,3. Wniosek z tego, że mimo niepotwierdzenia testem statystycznym, wpływ zatrudnienia badanych przed ich ostatnim skazaniem na zastosowanie art. 61 k.k. jest zauważalny.

Widoczny też jest związek między dotychczasową liczbą skazań a stosowaniem art. 61 k.k. Udział procentowy osób karanych dotąd najmniejszą liczbą razy (3 i 4 razy) jest o kilka procent większy w grupie „b” niż w grupie „a”. Z danych o dotychczasowym pobycie skazanych w zakładach karnych wynika, że skazani z grupy „b” przebywali ogólnie krócej w tych zakładach niż skazani z grupy „a”. Wśród tych, którzy odbywali już karę pozbawienia wolności do 4 lat, stosowano art. 61 k.k. w 55% wszystkich tego rodzaju przypadków. W miarę wzrostu tego okresu odsetek stosowania tego przepisu sukcesywnie spadał aż do 18,5. Jeżeli jednak chcielibyśmy doszukiwać się w tym jakiejś prawidłowości, to z dużym prawdopodobieństwem można twierdzić, że okres dotychczasowego pobytu w zakładzie karnym nie wpływa samoistnie na stosowanie art. 61 k.k., lecz wiąże się z szeregiem przejawów głębszej demoralizacji sprawców o długoletnim stażu więziennym i wspólnie z nimi może oddziaływać na tego rodzaju orzeczenia sądowe.

¹⁵ W sumie w 55 przypadkach (tj. 24%), w tym w 8 przypadkach, w których stosowano art. 61 k.k., mieliśmy do czynienia z realnym zbiegiem przestępstw i karą łączną albo z kumulatywnym zbiegiem przepisów ustawy. Zaledwie w kilku przypadkach powołano art. 58 o przestępstwie ciągłym. W części tych zbiegów występowały przestępstwa nie związane z art. 60 § 2 k.k.

W kilku przypadkach realnego zbiegu przestępstw przeciwko mieniu i przeciwko osobie, w których oba wiązały się z art. 60 § 2 k.k., jako podstawę kwalifikacji w badaniach przyjęto przestępstwo przeciwko osobie z uwagi na wyżej stojący w hierarchii wartości przedmiot ochrony. Jednak w toku analizy samych przestępstw przeciwko mieniu dodano i te przypadki. Stąd biorąc się w tablicach różnice w liczbie przestępstw przeciwko mieniu.

Tablica 10. Rodzaj ostatniego przestępstwa a stosowanie art. 61 k.k.

Lp.	Rodzaj przestępstwa	W liczbach bezwzględnych			W odsetkach					
		art. 60 § 2	art. 61 w zw. z 60 § 2	ogółem	art. 60 § 2	art. 61 w zw. z 60 § 2	ogółem	art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	ogółem
1	Art. 203 k.k.	56	23	79	33,9	33,4	34,3	70,9	29,1	100,0
2	Art. 199 k.k.	21	19	40	12,7	29,3	17,4	52,5	47,5	100,0
3	Art. 208 k.k.	59	11	70	35,8	16,9	30,4	84,3	15,7	100,0
4	Art. 205 k.k.	15	6	21	9,0	9,2	9,1	71,4	28,6	100,0
5	Inne przestępstwa przeciwko mieniu	7	3	10	4,3	4,6	4,4	70,0	30,0	100,0
6	Inne 156 § 1, 182, 184, 186	7	3	10	4,3	4,6	4,4	70,0	30,0	100,0
	Ogółem	165	65	230	100,0	100,0	100,0	71,7	28,3	100,0

Test Pearsona $\chi^2 = 20,4$, $\chi^2_{0,05} = 11,07$. Hipotezę, że rodzaj popełnionego przestępstwa nie ma wpływu na stosowanie art. 61 k.k., należy odrzucić.

Zależność między kwalifikacją prawną czynu a wyborem art. 61 k.k. została potwierdzona statystycznie. W 3 części tablicy 10 dostrzec można różnice między stosowaniem tego przepisu w grupie przestępstw kradzieży i zagarnięcia mienia z jednej strony, a przestępstwami kradzieży z włamaniem i kradzieży szczególnie zuchwałej z drugiej strony, na niekorzyść tych ostatnich. Stwierdzono również, jak można było zakładać, statystycznie istotną zależność między stopniem społecznego niebezpieczeństwa czynu, inaczej mówiąc wagą ostatniego przestępstwa a stosowaniem art. 61 k.k.¹⁶ Rozkład procentowy w ostatniej części tablicy 11 ukazuje spadek odsetka zastosowania go w miarę wzrostu społecznego niebezpieczeństwa czynu. Stan trzeźwości sprawcy w chwili popełnienia przestępstwa nie wykazał związku ze stosowaniem art. 61 k.k.¹⁷

Wniosek co do wpływu kwalifikacji prawnej czynu na zakres stosowania art. 61 k.k. opiera się przede wszystkim na rozkładzie odsetków stosowania go w przypadku art. 208 k.k. w porównaniu z pozostałymi przestępstwami przeciwko mieniu (por. tabl. 10). Wśród przypadków, w których karę orzekano na podstawie art. 60 § 2 k.k., było 35,8% spraw o przestępstwa z art. 208, wśród przypadków, w których stosowano art. 61 k.k., było ich tylko 16,9%. Przyjmując natomiast wszystkie sprawy o przestępstwa z art. 208 k.k.

¹⁰ Zastosowane tu kryteria oceny społecznego niebezpieczeństwa czynu wymagają kilku słów wyjaśnienia. Otóż sprawa była o tyle prosta, że chodziło wyłącznie o przestępstwa przeciwko mieniu. Po przeanalizowaniu opisów konkretnych czynów zaliczenie każdego z nich do jednej z 3 wyróżnionych grup nie było skomplikowane.

Najwięcej przypadków można by określić jako błahe. Zaliczono tu proste kradzieże przedmiotów o niewielkiej wartości (od kilkudziesięciu do kilku tysięcy złotych), w pewnej ilości przypadków przybierające postać smutnej groteski, jak np. kradzież kilku śledzi w supersamie lub kradzież kapelusza w czasie bójki ulicznej. Przy podziale tym kierowano się oczywiście wartością skradzionego mienia w chwili czynu. Stąd np. kradzieży w 1978 r. złotej obrączki wartości 2640 zł nie uznano za przestępstwo bardzo poważne.

Z reguły do przestępstw o znaczniejszym stopniu społecznego niebezpieczeństwa czynu (2 grupa) zaliczono kradzieże z włamaniem i oszustwa. Jednak i tutaj należało przyjąć pewną gradację. A zatem zaliczono do pierwszej grupy stosunkowo błahych przestępstw, mimo kwalifikacji z art. 208 k.k., takie np. czyny, jak usiłowanie włamania do altany ogrodowej lub włamanie do kurnika i kradzież 5 kur i 1 koguta. Jednak już do drugiej grupy zaliczono kradzież kwiatów z cmentarza wartości 1000 zł. W tej właśnie grupie znalazło się najwięcej kradzieży damskich torebek.

Jako przestępstwa o wysokim stopniu społecznego niebezpieczeństwa czynu (3 grupa) potraktowano zaledwie 5 przypadków. Znalazły się tu włamania do mieszkań prywatnych połączone z kradziejami, kradzież torebek i portfeli na szkodę 8 osób, wyludzenie mienia o wartości 170 tys. zł w 1978 r.

¹⁷ 51,8% sprawców znajdowało się w chwili czynu pod wpływem alkoholu, a w odniesieniu do 37,8% nie było danych.

Tablica 11. Waga ostatniego przestępstwa przeciwko mieniu a stosowanie art. 61 k.k.

Lp.	Stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu	W liczbach bezwzględnych			W odsetkach					
		art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	ogółem	art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	ogółem	art. 60 § 2	art. 61 i 60 § 2	ogółem
1	Nie dotyczy	2	3	5	1,2	4,6	2,2	40,0	60,0	100,0
2	Niewielki	74	37	111	44,8	56,9	48,2	66,7	33,3	100,0
3	Znaczniejszy	78	22	100	47,3	33,8	43,5	78,0	22,0	100,0
4	Wysoki	4	1	5	2,4	1,5	2,2	80,0	20,0	100,0
5	Brak danych	7	2	9	4,3	3,1	3,9			
	Ogółem	165	65	230	100,0	100,0	100,0	71,7	28,3	100,0

Test Pearsona. $\chi^2 = 6,2$, $\chi^2_{0,05} = 3,84$, $s = 2$. Występuje zależność między wagą ostatniego przestępstwa przeciwko mieniu a stosowaniem art. 61 k.k.

za 100% (zmienna niezależna), okazało się, że art. 61 k.k. był tu stosowany jedynie w 15,7% przypadków, podczas gdy przy innych rodzajach przestępstw stosowanie to było znacznie częstsze i odpowiedni odsetek był co najmniej o kilkanaście procent wyższy (por. tabl. 10).

Analizę wpływu stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu na stosowanie art. 61 k.k. poprzedzono podzieleniem badanych na trzy grupy według kryterium natężenia tegoż społecznego niebezpieczeństwa. W kolejnych grupach, w których natężenie to oceniano jako „niewielkie”, „znaczniejsze i „poważne”, art. 61 k.k. stosowany był w 33,3, 22 i 20% (tabl. 11). W grupie „a” odsetek czynów o niewielkim i znaczniejszym stopniu społecznego niebezpieczeństwa czynu jest zbliżony i wynosi 44,8 oraz 47,3, natomiast w grupie „b” odsetki te wynoszą 56,9 i 33,8¹⁸. A zatem art. 61 k.k. stosowany był szerzej w tych przypadkach, w których stopień społecznego niebezpieczeństwa był niższy.

IV. PRZESŁANKI WYMIARU KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

1. Podjęta w tym rozdziale analiza wymagała ograniczenia się do grupy 165 sprawców, do których zastosowanie znalazły dyrektywy wymiaru kary zawarte w art. 60 § 2 k.k., z jednoczesnym pominięciem 65 przypadków,

Tablica 12. Wymiar kary pozbawienia wolności
w stosunku do ustawowego minimum (w %)

Wymiar kary pozbawienia wolności	Ustawowe		
	minimum		ogółem
	2 lata	3 lata	
2 lata	56,3	4,8	37,0
2—3 lata	16,5	1,6	10,9
3 lata	17,5	56,4	32,1
Powyżej 3 lat	9,7	37,2	20,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0

w jakich sięgnięto po art. 61 k.k. Związane to jest właśnie z treścią art. 60 § 2 k.k., zobowiązującego sąd do wymierzenia kary pozbawienia wolności od potrójnej wysokości dolnego zagrożenia, nie mniej jednak od 2 lat,

¹⁸ Zróżnicowanie to jest zapewne większe. W naszym badaniu zdecydował o nim sposób oceny społecznego niebezpieczeństwa przestępstw z art. 208 k.k., w większości zakwalifikowanych do grupy czynów o znaczniejszym stopniu społecznego niebezpieczeństwa.

do najwyższego ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę, a jeżeli górna granica ustawowego zagrożenia nie jest wyższa niż 3 lata — do 5 lat pozbawienia wolności. Interesujące wydawało się ustalenie, ile orzekanych kar znajduje się na granicy tak zakreślonego ustawowego minimum i co ewentualnie odróżnia sprawy, w których wymierzono takie właśnie kary, od spraw, w których kary te były wyższe od ustawowego minimum. Koncentrujemy się w tym punkcie tylko na przesłankach związanych z przestępstwem.

Tablica 13. Wymiar kary pozbawienia wolności a społeczne niebezpieczeństwo czynu przestępstw przeciwko mieniu (w %)

Wymiar kary pozbawienia wolności	Stopień społecznego niebezpieczeństwa			
	nie-znaczny	znacz-niejszy	poważny	ogółem
2 lata	69,6	30,4	—	100,0
2—3 lata	37,5	62,5	—	100,0
3 lata	45,1	54,9	—	100,0
Powyżej 3 lat	15,6	71,9	12,5	100,0
Ogółem	47,1	50,3	2,6	100,0

Tablica 14. Wymiar kary pozbawienia wolności z zastosowaniem art. 60 § 2 k.k. a kwalifikacja prawna (w %)

Kara pozbawienia wolności	Art. 199 § 1 i 2	Art. 203 § 1 i 2	Art. 205 § 1 i 2	Art. 208
2 lata	57,1	63,1	13,3	6,8
Powyżej 2 lat	42,9	36,9	86,7	—
3 lata	x	x	x	59,3
Powyżej 3 lat	x	x	x	33,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Dane zamieszczone w tablicy 13 i 14 informują o tym, że wysokość kary pozbawienia wolności orzekanej na podstawie art. 60 § 2 nie pozostaje bez związku ze stopniem społecznego niebezpieczeństwa czynu i z kwalifikacją prawną przestępstwa. Zarówno wysokość tej kary, jak i stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu wykazują równoczesną tendencję wzrostu. Sposób, w jaki na wysokość kary wpływa rodzaj popełnionego przestępstwa, został ukazany wyżej na podstawie danych statystyki ogólnopolskiej. Badania własne potwierdzają poczynione już wyżej obserwacje.

W omawianej grupie 165 spraw orzeczono 56,4% kar pozbawienia wolności (93 przypadki) na granicy ustawowego minimum (por. tabl. 12)¹⁹. Odsetek minimalnych kar pozbawienia wolności wyniósł tyleż samo w podgrupie, w której minimalny wymiar ustawy wynosił 2 lata pozbawienia wolności, co w podgrupie, w której wyniósł 3 lata, i przekraczał nieco 56. Tymczasem obie podgrupy skazanych były wewnątrznie zróżnicowane ze względu na stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu. Okazało się, że w podgrupie, w której minimalna kara wynosiła 2 lata pozbawienia wolności, aż 68% stanowiły przestępstwa o nieznacznym stopniu społecznego niebezpieczeństwa, a ponad 30% przestępstwa o jego znacznie większym stopniu. W podgrupie skazanych za przestępstwa zagrożone karą minimum 3 lata pozbawienia wolności odpowiednie odsetki wynosiły 37,2 i 62,8²⁰.

Powyższe ustalenia nie mogą zmierzać oczywiście do wykazania, jakie przesłanki i w jakim zakresie decydują o wysokości kary pozbawienia wolności. Jednak na podstawie analizowanych tu danych, a szczególnie na podstawie wewnętrznego zróżnicowania podgrup, w których orzeczono minimalne kary, wnioskować można, że dyrektywy art. 60 § 2 k.k. determinują w ogromnej mierze wysokość wymierzanej kary. Odnosi się to nie tylko do kar minimalnych, ale wpływa też na wymiar kar wyższych od minimalnych, kształtując w ten sposób wysoce represyjną politykę wobec wielokrotnych recydywistów.

2. Podjęto również próbę ustalenia związku innych przesłanek, tj. nie związanych z ostatnio popełnionym przestępstwem, z długością orzeczonej kary pozbawienia wolności. W tym celu poddano analizie statystycznej zależności między: 1) obowiązkiem alimentacyjnym spoczywającym na badanych, 2) ich głównym źródłem utrzymania przed popełnieniem ostatniego przestępstwa, 3) dotychczasową liczbą skazań, 4) łączną długością dotychczasowych pobytów w zakładzie karnym, 5) uprzednim stosowaniem nadzoru

¹⁹ Spośród 93 przypadków, w których orzekano minimalne kary, w 22,6% wystąpił realny zbieg przestępstw albo kumulatywny zbieg przepisów ustawy. W stosunku do spraw, w których orzeczone zostały wyższe kary od ustawowego minimum pozbawienia wolności, odnotowano 15,8% przypadków, w których wystąpił realny zbieg przestępstw albo kumulatywny zbieg przepisów ustawy.

W sytuacji, gdy wystąpił realny zbieg przestępstw (kara łączna) a wymierzano kary pozbawienia wolności na dolnej granicy ustawowego zagrożenia (zasada pełnej absorpcji), nie było żadnych trudności z przyjęciem tych skazań jako podstawy do badań. Natomiast w sytuacji wymierzenia wyższych kar, tj. gdy nie stosowano zasady pełnej absorpcji, jako podstawę do analizy przyjmowano karę za czyn, za który na podstawie art. 60 § 2 k.k. wymierzono najwyższą karę pozbawienia wolności. Takich przypadków było zaledwie kilka.

²⁰ W sumie wobec skazanych, którzy przebywali ponad 8 lat w zakładzie karnym, w 57,3% przypadków wymierzono kary pozbawienia wolności na okres powyżej 3 lat, podczas gdy wśród skazanych, których pobyty w zakładzie karnym nie przekraczały 8 lat, kary takie nałożono na 47,4%.

ochronnego, 6) uprzednim pobytem w ośrodku przystosowania społecznego, 7) rodzajem uprzednio popełnionych przestępstw — a długością orzeczonej kary pozbawienia wolności.

Okazało się, że we wszystkich przypadkach za wyjątkiem punktu 4 nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy o braku zależności pomiędzy analizowanymi zmiennymi. Rozkłady procentowe w tych sześciu zmiennych nie ujawniły również jakichś charakterystycznych tendencji. Zainteresowano się zatem bliżej zależnością między łącznym dotychczasowym pobytem w zakładzie karnym a długością kary pozbawienia wolności. Po przeprowadzeniu analizy odpowiednich odsetków można było wypowiedzieć w zasadzie jedynie taki wniosek: zachodzi związek pomiędzy długością dotychczasowego pobytu w zakładzie karnym a orzeczeniem kary pozbawienia wolności o wymiarze przekraczającym 3 lata. Okazało się, że najdłuższe kary, powyżej 5 lat, zapadły wobec osób, które przebywały już ponad 8 lat w więzieniu. W przypadkach tych długoletnich pobytów w zakładach karnych wystąpił zapewne zespół okoliczności związanych ze szczególnie wysokim stopniem zdemoralizowania sprawców, stąd można wyrazić przypuszczenie, że przy wymiarze dłuższych kar pozbawienia wolności (powyżej 3 lat) sądy biorą pod uwagę nie tylko elementy związane z czynem, ale także okoliczności związane z osobą sprawcy.

Ten ostatni wniosek nasunął myśl, by poddać odrębnej analizie te wszystkie sprawy, w których zostały orzeczone dłuższe kary pozbawienia wolności. W 86 sprawach wymierzone kary wynosiły 3 i więcej lat. Zdecydowano jednak wyłączyć z tej liczby 35 spraw, w których sąd orzekł karę na granicy ustawowego minimum. Były to wyłącznie kary o długości 3 lat. Za wyłączeniem takim przemawiała obawa, że w ich przypadku zadecydowało wysokie minimum kary określone w art. 60 § 2 k.k. Pozostało zatem 51 przypadków.

Co do społecznego niebezpieczeństwa czynu widoczne jest, że skazani na najdłuższe kary pozbawienia wolności wyraźnie częściej od pozostałych byli sprawcami czynów o większym społecznym niebezpieczeństwie. Odsetek czynów o znacznie większym i poważnym stopniu społecznego niebezpieczeństwa jest tu większy niż w całej próbie 230 spraw i wynosi 68,7 (wśród ogółu badanych spraw 48,6).

Próbowano też ustalić, jakie środki dodatkowe towarzyszyły wymiarowi dłuższych kar pozbawienia wolności. Okazało się, że umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego orzeczono tu tylko wobec 6 sprawców. Natomiast okres nadzoru ochronnego był dłuższy w porównaniu z ogółem badanych przypadków i orzekany był w rozmiarze 3 lat w 7,7%, 4 lat w 30,8% i 5 lat w 61,5%, gdy wśród ogółu przypadków orzekania go odpowiednie odsetki wynosiły 27,4, 26,1 i 46,5.

3. Analityczne ujęcie problematyki wymiaru kary jest w pewnym stopniu operacją sztuczną. W konkretnym przypadku sąd „rozkłada” różne cele kary pomiędzy różne kary i środki, stosując je jednocześnie w jednym wyroku.

Dość prawdopodobne jest, że dzieje się tak z odmierzaniem dolegliwości kary, ale także z realizacją celu poprawy czy prewencji ogólnej. Toteż dlatego, by nie koncentrować się wyłącznie na różnych czynnikach oddzielnie, warto spojrzeć na zestawienia kar i środków dodatkowych w ramach poszczególnych wyroków, by móc przekonać się, czy występują wśród nich pewne specyficzne konfiguracje.

Aczkolwiek w niniejszych badaniach nie analizowano przesłanek orzekania wysokości grzywny orzekanej obok kary pozbawienia wolności, to interesującą wydaje się zestawienie wysokości kary pozbawienia wolności z wysokością towarzyszącej jej grzywny²¹ (por. tabl. 15). Wyniki tego zestawienia wskazują

Tablica 15. Wysokość kary pozbawienia wolności a wysokość orzeczonej dodatkowo grzywny (z zastosowaniem art. 60 § 2 k.k.) (w %)

Kara pozbawienia wolności	Grzywny				
	do 10 tys. zł	10—20 tys. zł	pow. 20 tys. zł	nie stosowano	ogółem
2 lata	91,8	3,3	1,6	3,3	100,0
2—3 lata	77,5	19,7	1,4	1,4	100,0
Powyżej 3 lat	48,5	21,2	24,2	6,1	100,0
Ogółem	77,0	13,9	6,1	3,0	100,0

Tablica 16. Wysokość kary pozbawienia wolności a orzeczenia o okresie nadzoru ochronnego (art. 60 § 2 k.k.) (w %)

Kara pozbawienia wolności	Okres nadzoru ochronnego			
	3 lata	4 lata	5 lat	ogółem
2 lata	28,0	36,0	36,0	100,0
2—3 lata	33,3	16,7	50,0	100,0
Powyżej 3 lat	4,2	29,2	66,6	100,0
Ogółem	26,1	26,1	47,8	100,0

na tendencję równoczesnego wzrastania obu obserwowanych kar. Podobny wniosek można sformułować także w odniesieniu do okresu, na jaki orzekano nadzór ochronny. Zaobserwowano wzrost tego okresu wraz ze wzrostem wysokości orzeczonej kary pozbawienia wolności (por. tabl. 16).

²¹ W niniejszych badaniach zrezygnowano z analizowania przesłanek orzekania wysokości kary grzywny dodatkowej. Z jednej strony bowiem przesłanki zawarte w art. 50 § 3 k.k. okazały się dość trudne do ustalenia, biorąc pod uwagę, że badane sprawy pochodzą z lat 1975—1981, z drugiej strony dlatego, że grzywna ta odgrywa niewielką rolę w polityce karania wielokrotnych recydywistów.

Powyższe zestawienia nasuwają refleksję, że w polityce karnej wobec wielokrotnych recydywistów przejawia się nie tyle realizowanie poprawczego celu kary, ile to, czy sąd był bardziej łagodny czy surowy.

4. Liczba badanych przypadków, w których sądy zastosowały art. 61 k.k., nie dała podstaw do wnioskowania o przesłankach wymiaru kary, toteż uwagi na ten temat mają jedynie charakter informacyjny. Przypomnijmy, że sąd stosując art. 61 k.k. przy wyborze rodzaju kary i jej wysokości kieruje się dyrektywami art. 50 k.k., a ponadto obowiązany jest uwzględnić popełnienie przestępstwa w warunkach określonych w art. 60 § 2 jako okoliczność wpływającą na jej zaostrzenie²².

W badanych sprawach z zastosowaniem art. 61 k.k. karę pozbawienia wolności wymierzono w 50,3%, karę ograniczenia wolności w 26,7%, a samoistną grzywnę w 23%. W ponad 45% orzeczone kary pozbawienia wolności nie przekroczyły 1 roku, w 51% wymiar ten wahał się od ponad 1 roku do 2 lat, a tylko w 2 przypadkach był on wyższy od 2 lat. Orzeczoną karą ograniczenia wolności towarzyszył w ponad 70% przypadków maksymalny (dwuletni) okres wymiaru tej kary. Natomiast wysokość samoistnej grzywny wynosiła od 3 do 15 tys. zł. W trzech przypadkach wysokość ta osiągnęła 25 tys. zł.

Niewielka liczba badanych przypadków sprawiła, że nie udało się uchwycić, czy okoliczności związane z osobą sprawcy wykazały tu wpływ na wybór rodzaju kary. Widoczny okazał się jednak wpływ rodzaju popełnionego przestępstwa i związanego z tym zagrożenia karnego oraz stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu.

V. PRZESŁANKI ORZEKANIA INNYCH ŚRODKÓW KARNYCH WOBEC WIELOKROTNYCH RECYDYWISTÓW

1. Zgodnie z art. 62 § 2 sąd orzeka umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego wtedy, kiedy orzeczenie nadzoru ochronnego w stosunku do sprawcy skazanego w warunkach określonych w art. 60 § 2 nie jest wystarczające dla zapobieżenia powrotowi do przestępstwa. Jednak orzeczenie ośrodka przystosowania społecznego przez sąd skazujący nie oznacza, że rzeczywiście będzie on wykonany, bowiem nie wcześniej niż na miesiąc przed odbyciem kary pozbawienia wolności sąd penitencjarny może orzec nadzór ochronny zamiast orzeczonego w wyroku umieszczenia

²² Por. *Wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie prawidłowego stosowania przepisów dotyczących przestępstw popełnionych w warunkach recydywy z dnia 22 grudnia 1978 (VII KZP 23177)*, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna 1979, z. 1—2, poz. I teza 15; I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter: *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, teza 10 do art. 61 k.k., s. 275.

w ośrodku przystosowania społecznego, jeżeli wyniki resocjalizacji osiągnięte w zakładzie karnym dają podstawę do uzasadnionego przypuszczenia, że nadzór ochronny jest wystarczającym środkiem do powstrzymania skazanego od popełnienia przestępstwa (art. 103 k.k.w.). I odwrotnie, jeżeli przestępca powrotny uchyla się od wykonywania obowiązków określonych w art. 63 § 2 i 3 k.k. albo w inny sposób udaremnia lub utrudnia osiągnięcie celów nadzoru ochronnego, są orzeka umieszczenie go w ośrodku przystosowania społecznego (art. 64 k.k.).

W praktyce wymiaru sprawiedliwości o wykonaniu ośrodka przystosowania społecznego w większej części decydują ostatecznie sądy penitencjarne²³. Natomiast pewna część orzeczeń tego rodzaju wydana przez sąd skazujący zostaje w rezultacie zamieniona na nadzór ochronny. Można przypuszczać, że fakty te odbijają się w świadomości sędziów i wywierają wpływ na liczbę orzekanych ośrodków przystosowania społecznego w wyrokach.

W omawianej grupie 230 skazanych orzeczono ośrodek przystosowania społecznego w stosunku do 29 osób, co stanowi 12,6%. Odsetek ten odpowiada poziomowi orzekania go w województwie poznańskim, charakteryzującym się niższym odsetkiem tego rodzaju orzeczeń niż w całym kraju.

W 1/3 przypadków, w których orzekano ośrodek przystosowania społecznego, badani przebywali już wcześniej w takim ośrodku. Na 29 omawianych przypadków 10 z nich dotyczyło przestępstw o znaczniejszym stopniu społecznego niebezpieczeństwa czynu, a w jednej sprawie przestępstwa bardzo poważnego. Pozostałe 18 przypadków to czyny, które zaliczono do przestępstw stosunkowo błahych (mowa o ostatnim przestępstwie, będącym podstawą wydania omawianych orzeczeń). Około 1/3 z 29 spraw stanowiły przestępstwa z art. 208 k.k., a pozostałe to inne przestępstwa przeciwko mieniu kwalifikowane z art. 203, 199, 204 i 205 k.k.

Za pomocą metod statystycznych badano zależności między: 1) zobowiązaniem do alimentacji, 2) ostatnim głównym źródłem utrzymania, 3) liczbą dotychczasowych skazań, 4) łącznym okresem dotychczasowego pobytu w zakładzie karnym, 5) uprzednim stosowaniem nadzoru ochronnego, 6) uprzednim stosowaniem ośrodka przystosowania społecznego, 7) stosowaniem art. 61 k.k., 8) rodzajem uprzednio popełnionych przestępstw, 9) rodzajem i wagą ostatnio popełnionego przestępstwa — a orzekaniem ośrodka przystosowania społecznego.

Co do punktów 1, 3—6 i 8 wynik tych analiz okazał się pozytywny, tj. że hipotezę o braku zależności między badanymi cechami należy odrzucić.

²³ Na temat polityki karnej w tym zakresie por. I. Rzeplińska, B. Szamota: *Stosowanie środków specjalnych — nadzoru ochronnego i ośrodka przystosowania społecznego wobec recydywistów skazanych w warunkach 'art. 60 k.k.*, „Archiwum Kryminologii”, tom VIII—IX, 1982.

W pozostałych przypadkach (punkty 2, 7 i 9) obliczenia doprowadziły do wniosku, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy o braku zależności. Wśród tych danych ciekawe wydaje się ustalenie o braku związku między orzeczeniem ośrodka przystosowania społecznego a stopniem społecznego niebezpieczeństwa ostatniego czynu, przy jednoczesnym istnieniu tego związku z okolicznościami wiążącymi się z osobą sprawcy, a przede wszystkim z jego dotychczasową przestępczością i karalnością (punkty 1, 3—6 i 8).

2. Z art. 62 § 2 k.k. wynika obowiązek orzekania nadzoru ochronnego w stosunku do sprawcy skazanego w warunkach określonych w tym przepisie. Nadzór ochronny, podobnie jak ośrodek przystosowania społecznego, jest według założeń ustawy środkiem resocjalizacyjnym wykonywanym wobec recydywistów zwolnionych z zakładu karnego po odbyciu kary pozbawienia wolności. Art. 98 k.k. stanowi, że jeżeli osobę określoną w art. 60 warunkowo zwolniono, nie wykonuje się orzeczonego w stosunku do niej nadzoru ochronnego, natomiast oddanie jej pod dozór jest obowiązkowe. Jeżeli warunkowego zwolnienia nie odwołano, orzeczenie o nadzorze ochronnym traci moc. Z postanowień tych wynika, że samo orzeczenie o nadzorze ochronnym w wyroku skazującym nie przesądza jeszcze o tym, że będzie on wykonywany.

Skoro orzeczenie nadzoru ochronnego wobec wielokrotnych recydywistów ma charakter obligatoryjny, przeto badaniu można było poddać jedynie te przesłanki, od których mógłby zależeć okres, na jaki jest on orzekany, oraz rodzaj obowiązków nakładanych wraz z nim na skazanego. Analizowano zależności pomiędzy: 1) liczbą dotychczasowych skazań (bez ostatniego), 2) uprzednim stosowaniem nadzoru ochronnego, 3) rodzajem i wagą ostatniego przestępstwa, 4) stosowaniem art. 61 k.k. — a okresem, na jaki orzekano nadzór ochronny. Uzyskany wynik we wszystkich czterech przypadkach był jednakowy: nie było podstaw do odrzucenia hipotezy o braku zależności między badanymi cechami.

Na 230 spraw w 77 (33,4%) nie stosowano nadzoru ochronnego lub brak było informacji o okresie, na jaki został orzeczone. W 42 przypadkach (18,3%) zastosowano go na minimalny okres 3 lat, w 40 (17,4%) na 4 lata, a w 71 przypadkach (30,9%) na 5 lat²⁴.

²⁴ Spośród 253 spraw, w których mamy informacje o stosowaniu nadzoru ochronnego, jedynie w 38 przypadkach sąd sprecyzował obowiązki, jakie w związku z tym nałożył na skazanego. Większość z nich stanowił obowiązek podjęcia stałej pracy, a następnie obowiązki poddania się leczeniu przeciwalkoholowemu i powstrzymania się od picia alkoholu. Na marginesie tych uwag można dodać, że na 230 badanych jedynie w 5 przypadkach sąd orzekł umieszczenie w zakładzie leczenia odwykowego alkoholików na podstawie art. 102 § 1 k.k.

VI. WNIOSKI KOŃCOWE

Przedstawione wyżej wyniki pozwalają na uznanie, iż wysunięte na początku tej pracy hipotezy zostały w ogólnych zarysach potwierdzone. Wynikające stąd wnioski można najkrócej ująć następująco:

1. Dominującą rolę przy stosowaniu art. 61 odgrywają przesłanki związane z rodzajem przestępstwa i stopniem jego społecznego niebezpieczeństwa. Znacznie mniejszy wpływ okazały się mieć przesłanki związane z osobą sprawcy. Świadczy to o występowaniu rozbieżności między ustawowymi założeniami a praktyką stosowania art. 61 k.k. Przyczyn tego stanu rzeczy upatrywać można w zobowiązaniu sądów przez art. 60 § 2 k.k. do orzekania długoterminowych kar pozbawienia wolności, bez względu na stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu. Znaczną część przestępstw popełnionych przez wielokrotnych recydywistów cechuje bowiem bardzo niski stopień społecznego niebezpieczeństwa. Stąd też nie budzi zdziwienia, że sądy wykorzystują art. 61 k.k. w takich przypadkach, aby wymierzyć niższą lub łagodniejszą karę tak, by można mówić o jakiejś jej współmierności do czynu.

2. Na wymiar kary pozbawienia wolności na podstawie art. 60 § 2 k.k. największy wpływ wykazały: rodzaj przestępstwa i dyrektywy wymiaru kary zawarte w tym przepisie, a następnie stopień społecznego niebezpieczeństwa czynu. Przypomnijmy, że ponad 56% ze 165 przypadków stanowiły kary orzeczone na dolnej granicy ich ustawowego wymiaru. Wyniki badań ujawniły niewielki wpływ na wymiar kary czynników związanych z osobą sprawcy. Wystąpił natomiast związek okresu dotychczasowego pobytu skazanego w zakładzie karnym z wysokością orzeczonej kary. Długość tego pobytu traktować można jako jedną z okoliczności syntetyzujących różne przejawy demoralizacji sprawcy.

Skoro sądy wymierzały taką samą minimalną karę w przypadku błahych i poważniejszych czynów, a brak jest silniejszych związków wysokości kary z czynnikami łączącymi się z osobą sprawcy, to jest to konsekwencja dyrektyw wymiaru kary zawartych w art. 60 § 2 k.k. W ten sposób ustawodawca osiągnął zamierzony cel : zmusił sędziów do stosowania surowych kar pozbawienia wolności wobec wielokrotnych recydywistów. Na podstawie przedstawionych wyżej danych można również przypuszczać, że sądy, gdyby ustawa im na to pozwalała, wymierzałyby w wielu przypadkach, przede wszystkim czynów o niewielkim stopniu społecznego niebezpieczeństwa, krótsze albo łagodniejsze kary.

3. Kwalifikacja prawna czynu i ocena jego społecznego niebezpieczeństwa wpływają też w poważnym stopniu na wymiar kary, w tym na wybór rodzaju kary, w sytuacji, gdy sąd stosuje art. 61 k.k. Jest to zapewne dalsza konsekwencja kierowania się tymi samymi przesłankami już podczas zastosowania art. 61 k.k. Tego rodzaju postępowanie sądu nie budzi zastrzeżeń

z punktu widzenia zgodności z przesłankami ustawowymi, gdyż wtedy sąd wykorzystać może dyrektywy zawarte w art. 50 k.k.

4. Przy orzekaniu o umieszczeniu skazanego w ośrodku przystosowania społecznego sądy kierowały się przesłankami związanymi z nasilonymi objawami demoralizacji sprawców oraz ze stosowaniem już uprzednio wobec nich różnych środków karnych, a więc formalnie tymi samymi przesłankami, jakie wymienia ustawa. Jednocześnie nie kierowano się tu przesłankami związanymi z ostatnio popełnionym przestępstwem.

5. Co do orzeczeń o długości okresu nadzoru ochronnego powiedzieć można jedynie, że okres ten wzrasta wraz z wysokością wymierzonej kary pozbawienia wolności.

Z powyższych rozważań nie wynikają wprost konkretne wnioski odnośnie do nowelizacji ustawy, przede wszystkim art. 60 § 2 k.k. czy art. 61 k.k. Problematyka recydywy specjalnej wymaga zresztą z tego punktu widzenia podejścia kompleksowego. Wyniki niniejszych badań unaocznily jednak, jak bardzo dyrektywy wymiaru kary określone przez art. 60 § 2 k.k. rozrywają łączność między „czynem i karą” i jak bardzo iluzoryczna pozostaje w praktyce oficjalnie zakładana przez ustawodawcę poprawcza funkcja kary orzekanej w stosunku do wielokrotnych recydywistów. Jaskrawym tego przejawem jest wypaczanie treści art. 61 k.k. i czynienie z niego w praktyce instytucji regulatora pozwalającego w drastycznych przypadkach dostosowywać karę do społecznego niebezpieczeństwa czynu. Zakres stosowania tego przepisu jak i podejście do wymiaru kary pozbawienia wolności w. badanym okresie ulegały zresztą dość istotnym zmianom, nie płynącym z jakichś racjonalnych koncepcji zwalczania przestępczości powrotnej.

Wyniki badań nad skutecznością polityki kryminalnej realizowanej wobec wielokrotnych recydywistów mogą pozwolić na konkretne wnioski *de lege ferenda* w tym zakresie. Aby jednak przeprowadzić tego rodzaju badania, należy uświadomić sobie rozbieżności, jakie pojawiły się w tej polityce między założeniami ustawy a praktyką karania, za które winą obarczyć trzeba właśnie obowiązujące w tym zakresie przepisy kodeksu karnego.

